

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Podkoní a žák v Jiráskově trilogii Mezi proudy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Zuzana Novotná

Specializace v pedagogice: český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň, 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, 24. března 2014

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala Mgr. Jiřímu Novotnému za cenné rady, věcné připomínky a ochotu, vstřícnost a osobní přístup při konzultacích.

Zuzana Novotná

V Plzni 24. 3. 2014

Obsah

1 Úvod	3
2 Podkoní a žák	4
2.1 Datace	4
2.2 Žánr.....	6
2.3 Kompozice.....	6
2.4 Autorství.....	7
3 Mezi proudy.....	9
3.1 Dobové ohlasy na Mezi proudy.....	11
3.1.1 Vrzalova kritika	12
3.1.2 Zlatá Praha.....	13
3.1.3 Osvěta a Leandr Čech.....	14
3.1.4 Současné vnímání	15
4 Analýza.....	17
4.1 Podkoní a žák	17
4.1.1 Nadávky.....	17
4.1.2 Popis postav	20
4.1.3 Rozsáhlejší citace	22
4.1.4 Další citace	23
4.2 Další díla starší české literatury.....	24
4.2.1 Vita Caroli a Desatero kázanie božie	25
4.2.2 Jenštejnova legenda a Tkadleček.....	25
4.2.3 Loci communes	26
4.2.4 Další odkazy	27
6 Závěr.....	29
7 Resumé	30
8 Prameny a literatura.....	31

9 Seznam grafů	34
10 Přílohy	I
10.1 Dotazník	I
10.2 Výsledky dotazníku	III

1 Úvod

Práce si klade za cíl podrobit zkoumání první díl Jiráskovy trilogie *Mezi proudy* a zaměřit se při tom na identifikaci autorem použitých historických literárních předloh, jejich klasifikaci a případnou interpretaci.

Alois Jirásek při tvorbě svého díla hojně využíval části mnoha historických literárních pramenů z předhusitského a husitského období, přičemž jeho práci s prameny lze rozčlenit do několika základních skupin.

První skupinu tvoří literární díla, z nichž Jirásek přejal delší pasáže textu a ty ve své trilogii použil v prakticky nezměněné podobě; takové citace jsou obvykle graficky odlišené od zbytku textu, a tedy jasně identifikovatelné jako přejímky z jiného zdroje. Za příklad takto využitého díla nám může posloužit *Dalimilova kronika* či *Závišova píseň*.

Do druhé skupiny lze zařadit taková díla, která byla využita nikoli jako zdroj delší, souvislé citace, ale jako zdroj jednotlivých slov či slovních spojení charakteristických pro dobu, o níž Jirásek píše. Tato jsou přitom obvykle dostatečně charakteristická, aby mohla být označena za citaci a aby mohl být určen jejich pravděpodobný zdroj. Do této kategorie spadá především *Podkoní a žák*, kterému se v naší práci věnujeme nejintenzivněji, a vedle něj pak například *Satiry o řemeslnících a konšelích*.

A konečně třetí skupina sestává z takových děl, která Jiráskovi posloužila jako inspirace, z nichž přejímá příběh, který dále zpracovává více či méně volně a bez jasného odlišení jej přímo integruje do svého vyprávění. Zde se zjevně nabízí příklad *Jenštejnovy legendy* nebo *Vita Caroli*.

Všechny výše uvedené Jiráskovy strategie práce s historickými literárními prameny sledují jeden cíl – archaizovat jazyk díla, přiblížit dílo době, o níž pojednává, stavět na existujících a ověřených pramenných základech, a tím vytvořit co možná nejdokonalější iluzi doby, nabídnout čtenáři skutečný historický „obraz“.

Následující rozbor tedy věnuje detailní pozornost konkrétním reminiscencím staročeské satiry *Podkoní a žák* ve *Dvojím dvoře*; zaměřuje se samozřejmě primárně na identifikaci jednotlivých odkazů, dále pak na jejich klasifikaci s ohledem na rozsah, formu či sémantiku a v neposlední řadě také na jejich částečnou interpretaci. V závěru práce se okrajově dotkneme i dalších děl starší české literatury použitých ve *Dvojím dvoře*.

2 Podkoní a žák

Staročeská satira Podkoní a žák je jednou z nejznámějších satir starší české literatury. Je specifická pojetím satiry, které není pro danou dobu zcela obvyklé, prolínáním několika typů kompozic a žánrů a v neposlední řadě i množstvím reálií ze středověkého života použitých v textu.

Jedná se o spor o přednost stavu, který vede nižší panský služebník se žákem. Oba jedinci ve snaze dokázat svůj blahobyť bezděky odhalují vlastní bídu.

2.1 Datace

Památka se dochovala ve dvou rukopisech z první poloviny 15. století¹ a v prvotisku z konce 15. století; žádný z dochovaných záznamů díla ovšem neobsahuje zmínku o dataci či autorovi. Dobu vzniku tedy určujeme výhradně na základě analýzy jazyka a na základě interpretace potenciálně přítomných narážek na historické události, dobové reálie apod.²

Původně uznávanou byla teorie kladoucí vznik památky k roku 1393. K tomuto datu došel Julius Fejfalík interpretací verše 444 (*budeš ty utopen v měšě*); uvedený verš je totiž podle něj jasnou narážkou na utopení sv. Jana Nepomuckého.³ Nicméně „topení v měšě“ je doloženo i z dalších zdrojů (např. Dalimilova kronika),⁴ a to jako běžná exekuční metoda, proto se přímé spojování této zmínky v Podkoním a žákovi s umučením sv. Jana Nepomuckého zdá být nepřesvědčivé. Ačkoliv se zmínka skutečně k umučení vztahovat může, pravděpodobnost, že tomu tak není, je mnohonásobně vyšší, proto tuto domněnku pro určení přesnější datace vzniku satiry ve smyslu relativní chronologie „post quem“ nelze použít.

---

¹ Nejstarší rukopis pochází z roku 1409.

² TRUKSOVÁ, Helena. Staročeské spory [online]. 2007. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Hana Bočková. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/56022/ff_b/>

³ ERTL, Václav. Příspěvek k datování „Podkoního a žáka“. In: *Slovanský sborník věnovaný jeho magnificenci prof. Františku Pastrnkovi rektoru University Karlovy k sedmdesátým narozeninám 1853–1923*. Redigoval WEINGART, Miloš. Praha: Politika, 1923.

⁴ Soběslavovy rady synům – verše 29–32: *Bych mohl i po ptáčku zvědět, / že budete k Němcóm držeti, / kázal bych vajú v kožený měch vložiti / a u měšě v Vltavě utopiti*. IN: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, k vydání připravili Bohuslav Havránek. Josef Hrabák a spolupracovníci. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1957, s. 174–175.

V současné době je vznik Podkoního a žáka kladen až za rok 1398, přičemž se vychází zejména ze dvou míst v textu:

- 1) *Neb najviac biřici, kati,
vše bývají literáti.* v. 449–450

Tato narážka se podle Václava Ertla vztahuje k zavraždění čtyř nižších šlechticů, oblíbenců krále Václava IV., k němuž došlo roku 1397 na hradě Karlštejně.⁵ Ačkoliv se tato teorie jeví jako pravděpodobnější než ta o Janu Nepomuckém, stále jsou v ní patrné určité trhliny, které jí na přesvědčivosti ubírají.

Pražská univerzita, založená relativně krátce před vznikem památky, přinesla českým zemím mezinárodní prestiž, nárůst vzdělanosti a příliv zahraničních studentů. Zároveň ale zapříčinila řadu problémů; v souvislosti s interpretací verše upozorněme především na tento: Univerzita uvolňovala do české společnosti nové vzdělance, často teologického vzdělání, kteří ovšem nebyli schopni nalézt vhodné pracovní uplatnění. To souviselo zejména s hromaděním církevních úřadů v rukou jednotlivců, s tzv. mnohoobročnictvím. V praxi to vypadalo tak, že jednomu prelátovi náleželo úřadů hned několik, zatímco studentům právě opustivším univerzitu se úřadů nedostávalo. Můžeme tedy předpokládat, že takový nezaměstnaný student byl mnohdy i s univerzitním titulem nucen vykonávat podřadné zaměstnání, jakým bylo koneckonců i místo biřice či kata.

Ačkoliv tedy uvedený verš v Podkoním a žákovi skutečně narážkou na karlštejnské události být může, existuje současně nezanedbatelná možnost, že se jedná o komentář dobové situace, z něž by pak bližší určení roku vzniku nebylo možné.

- 2) (...) *pojět se mnú calet v Pražě* (...) v. 410

V tomto případě se jedná o jasnou metonymickou narážku na univerzitní soud v Celetné ulici v Praze. Ten byl založen v roce 1398; skladba tedy logicky musela vzniknout až po uvedeném roce.⁶ K této teorii a dataci se dnes přihlíží jako k nejpravděpodobnější ze tří výše uvedených.

---

⁵ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě*. Praha: František Strnad, 1940, s. 546.

⁶ PETRŮ, Eduard. *Vzdálené hlasy: Studie o starší české literatuře*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-162-1.

2.2 Žánr

Podkoní a žák je satirická skladba, ovšem oproti např. satirám Hradeckého rukopisu je o poznání méně bojovná a ostrá. Nekritizuje již lidské nešvary ani společenský systém – vždyť i samy postavy jsou s ním smířené a berou jej jako něco zcela samozřejmého a přirozeného;⁷ předkládá pouze hádku dvou chudáků, kteří ve snaze dokázat protivníkovi co nejpřesvědčivěji svůj blahobyť odhalují faktickou ubohost svého postavení. Podkoní a žák má tedy za cíl spíše bavit nežli kázat a kritizovat. Důležitý je rovněž posun v tematice, který lze pozorovat při srovnání s dřívějšími dialogickými spory – skladba již neřeší náboženské téma, ale je zcela světská, což lze rozhodně považovat za významný krok v procesu laicizace literatury.⁸

Dílo můžeme zároveň označit za dialogický spor, literární žánr ve středověku výrazně oblíbený. Podkoní a žák se tak staví po bok např. Sváru vody s vínem či Tkadlečka, ovšem na rozdíl od těchto skladeb nemá jasného vítěze. Ve Sváru vody s vínem je situace rozřešena, byť kompromisně, v Tkadlečkovi má poslední slovo Neštěstí, ale v Podkoním a žákovi se finálního soudu nedočkáme; účastníci sporu si vjedou do vlasů, a hádka tak končí nerozřešena ve vřavě zcela obyčejné hospodské rvačky. Ani v průběhu skladby nelze z vypravěčových slov usuzovat, která strana má v jeho očích navrch – vypravěč ani jedné výrazněji nenadržuje, zaujímá k postavám převážně neutrální postoj. To je pozoruhodné například při srovnání s dialogickými spory husitského období – ty jsou naopak typické svou čistou účelovostí a tendenčností, mají předem určeného vítěze a slouží prakticky jen k prezentaci argumentů; nerozřešený spor je téměř bezcenný.⁹

2.3 Kompozice

Z podstaty skladby jakožto dialogického sporu vyplývá použití paralelní kompozice. Promluvy obou účastníků sporu se pravidelně střídají, jsou ale zarámovány úvodní a závěrečnou vypravěčovou promluvou, jde tedy zároveň o kompozici rámcovou.

Spor podkoního a žáka bývá často vnímán jen jako spor o přednost stavu jednoho či druhého, Eduard Petrů ovšem podotýká, že takovýto zjednodušený způsob interpretace není

---

⁷ HRABÁK, Josef. *Smilova škola: Rozbor básnické struktury*. Praha: Jednota českých matematiků a fysiků, 1941.

⁸ HRABÁK, Josef. *Starší česká literatura: Úvod do studia*. Praha: SPN, 1979.

⁹ PETRŮ, Eduard, 1996, s. 90.

možné bez výhrad přijmout. Při bližším rozboru kompozice díla, za předpokladu znalosti postavení satiry ve středověké literatuře a v univerzitním prostředí a znalosti formy univerzitních disputací, lze totiž dojít k závěru, že skladba právě zmiňované univerzitní disputace paroduje:

struktura univerzitních disputací

- 1) argumenty pro tezi
- 2) vyvrácení argumentů proti tezi
- 3) ověření argumentů pro tezi

struktura promluv v Podkoním a žákovi

- 1) popření oponentovy teze
- 2) argumenty pro vlastní tezi
- 3) opětovné popření oponentovy teze

Jedná se tedy o kompletní inverzi běžného postupu disputace, která je tímto parodována a zesměšňována.¹⁰

Z použití struktury univerzitní disputace vyplývá i trichotomní kompozice díla, neboť jednotlivé celky jsou členěny na výše zmiňované tři části. Ovšem stejně je rozdělena i celá skladba, v níž lze pozorovat obvyklé trojčlenné dělení na úvod, stať a závěr. Úvod tvoří popis postav a prostředí, stať obsahuje vlastní spor a závěrem jsou eskalace sporu ve rvačku a následné moralizující poučení.¹¹

Celá skladba je vlastně jednou velkou vypravěčovou přímou řečí, která je však nejvíce patrná právě v úvodu a závěru. Použití přímé řeči má za účel navození zdání autenticity, přesvědčení čtenáře či posluchače o tom, že celý spor se skutečně odehrál.¹²

2.4 Autorství

Autor Podkoního a žáka není znám. Dříve byl za autora skladby považován Smil Flaška z Pardubic, autor např. alegorické *Nové rady*. Ačkoliv ale Podkoní a žák vykazuje určitou podobnost s *Novou radou* a dalšími díly připisovanými Smilovi, jeví současně takové odlišnosti, které svědčí proti Smilově autorství. Josef Hrabák ve svém díle *Smilova škola*¹³ uvádí, že rozbořením veršů Podkoního a žáka a jejich srovnáním s *Novou radou* byla zjištěna odlišnost v typu verše a rýmovém inventáři naznačující, že díla psali odlišní autoři.

¹⁰ PETRŮ, Eduard, 1996, s. 91–92.

¹¹ NOVOTNÝ, JIŘÍ. Podkoní a žák nejen na středních školách. *Český jazyk a literatura*, ročník 55/2004–2005. Praha: SPN, 2004, s. 72–79. ISSN: 0009-0786.

¹² Navodit pocit autenticity má i místo, z něž autor celou hádku pozoruje – sedí přímo mezi podkoním a žákem, takže vše vidí a slyší z bezprostřední blízkosti.

¹³ HRABÁK, Josef. *Smilova škola: Rozbor básnické struktury*. Praha: Jednota českých matematiků a fysiků, 1941.

Současně Hrabák poukazuje na nízkou pravděpodobnost toho, že by tak velmi nábožný člověk jako Smil Flaška z Pardubic sepsal dílo na mnoha místech parodující Roudnické umučení.

Podkoní a žák ovšem vykazuje jistou míru podobnosti s dalšími díly své doby, jakými jsou například Rada otce synovi, Svár vody s vínem, Roudnické umučení, Skladba o ženě zlobivé či Naučení způsobů přistolních. Díla bývala připisována Smilovi, ale ačkoliv všechna jeho díly nejsou, jsou si podobna například ideologií či formou. Lze proto hovořit o tzv. Smilově škole.

Smilovo autorství bylo vyvráceno a o původu autora Podkoního a žáka lze spekulovat pouze na základě informací obsažených ve skladbě. Z celkového tónu skladby lze usuzovat, že autor měl kladný vztah k venkovu, že si užíval bití městských dětí a že určitě dobře znal studentský život a univerzitní prostředí. Z toho je možné vyvodit, že by se snad mohlo jednat o studenta venkovského původu.¹⁴

---

¹⁴ NOVOTNÝ, JIŘÍ. 2004.

3 Mezi proudy

Husitská tematika se u Jiráskova objevuje již v počátcích jeho literární tvorby¹⁵ a prolíná se celým jeho dílem. Slavný den, Konec a počátek, Hejtmanská sláva, Tčevská hranice, na trilogii Mezi proudy navazující romány Proti všem či Bratrstvo – to jsou některá z Jiráskových děl vztahujících se k husitské tematice, a tedy k období, které po vzoru Palackého považoval za jeden z vrcholů českých národních dějin.

Trilogie Mezi proudy líčí kořeny a postupný vývoj husitského hnutí. Původně byla zamýšlena jako součást většího celku, kompletního několikasvazkového velkolepého obrazu husitství; ovšem po svém vydání se nesetkala s příliš kladným ohlasem (viz 3.1), což Jiráskova výrazně zklamalo a odradilo jej od dalšího pokračování. Jak píše v dopise J. S. Macharovi:

*“(…) myslím, že obecenstvo i kritika tak staré věci už nechce. Odpadla mi všechna chuť na pokračování, na které jsem se kdysi těšil a maloval si je ve velkých rozměrech. (...) Snad napíšu jeden obraz o sobě z těch časů, ale víc sotva.”*¹⁶

K tématu husitství se Jirásek později ještě několikrát vrátil, nicméně myšlenku uceleného cyklu už nikdy nenaplnil.

Trilogie vznikala v letech 1887–1890 a byla vydávána časopisecky. První díl Dvojí dvůr (Světazor 1887) popisuje roky 1381–1384, spory a rostoucí nepřátelství mezi králem Václavem IV. a arcibiskupem Janem z Jenštejna, narůstající odpor k zhýralosti a nemravnosti duchovenstva stejně jako eskalaci rozporů mezi českým a německým obyvatelstvem; druhý díl Syn ohnivcův (Světazor 1888) se odehrává v letech 1389–1391 a líčí protižidovské pražské bouře, králův sňatek, pokus o atentát ze strany kouzelníka Žita a počátky budování Betlémské kaple. A nakonec třetí díl do tří hlasů (Světazor 1890) popisující události let 1394–1409 zachycuje vrcholení konfliktů nastíněných v předchozích dílech, pletichy vyšší šlechty, rozmach šlechty nižší a konečně i boj o poměr hlasů na pražské univerzitě.

Jirásek při psaní svých historických děl vykazuje obdivuhodně přesnou a pečlivou práci s prameny. Pokud necháme stranou literární díla starší české literatury (která budou detailněji rozebrána později), mezi známé zdroje Jiráskova díla můžeme zařadit Palackého

¹⁵ Například jeho raná báseň Boží bojovníci.

¹⁶ Alois Jirásek: *Dopisy*. Uspořádal František Bařha. Praha: Orbis, 1965. s. 69.

Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě, Tomkova Jana Žižku, Dějepis města Prahy a Základy starého místopisu pražského, Sedláckovy Hrady, zámky a tvrze Království českého, Erbenův Výbor literatury české od počátku 15. do konce 16. století, Popravčí knihy rožmberské nebo Žalozpěv pražského rabína Abigdora Kara.¹⁷ Jirásek sám se odkazuje k Pelclovi, Bergrovi, Deniflovi a Friedjungovi.¹⁸

Je tedy zjevné, že historická přesnost byla pro Jirásku neodmyslitelnou součástí jeho historických prací, což bylo mimo jiné dáno již jeho profesním zaměřením – jako odborný historik (resp. středoškolský profesor historie) byl k obezřetné a svědomité práci s historickými daty prakticky předurčen. Z potřeby historické přesnosti pak vyplývá Jiráskova tendence pojímat své postavy spíše typově – stejně jako v Mezi proudy i v jiných svých dílech Jirásek často volí postavy, které jsou nějakým způsobem charakteristické pro svou třídu i dobu; nezdá se, že byvají jedinci střední společenské vrstvy jakožto skuteční nositelé hnutí reformačních, obrozeneckých etc. Z téhož důvodu Jiráskovy romány nemívají pouze jednoho hlavního hrdinu – nejsou jako příběh individua zamýšleny. Hrdiny nebývají ani historicky význačné osobnosti, a pokud ano, do děje často vstupují ještě předtím, než nabudou svého historického významu.

To má pravděpodobně dva hlavní důvody: zaprvé je to Jiráskův sklon pojímat vyprávění jako vyličení doby, její typické atmosféry, dobové psychiky a morálky; hrdinové běžní, pro svou dobu typičtí jsou pak k tomuto účelu vhodnější nežli jedinci výjimeční, vymykající se běžnému vzorku. A zadruhé je to prostý fakt, že pro valnou část historicky význačných osobností nalezneme dostatek pramenů, které spisovateli toužícímu po co možná největší historické přesnosti výrazně omezují prostor k volné fabulaci.¹⁹

Ačkoliv je historická přesnost pro Jirásku důležitá, on sám vždy toužil být především spisovatelem, ne „pouze“ historikem. Umělecká hodnota jeho děl však bývala obvykle opomíjena; četné recenze kladně hodnotící pouze historickou stránku děl a označující autora za dobrého historika Jirásek údajně nesl velice těžce,²⁰ nedůstojného osvětlování vlastních uměleckých záměrů veřejnosti však nebyl schopen.²¹

---

¹⁷ Sborník společnosti Aloise Jiráska III., Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1998. ISBN 80-86117-12-X.

¹⁸ *Lumír*. Praha: J. Otto, 1891, vol. XIX, no. 14. ISSN: 1212-0243. s. 168.

¹⁹ URBÁNEK, Rudolf. Historický román Jiráskův. *Lumír*. Praha: J. Otto, 1921, vol. XLVIII, no. 7–8. ISSN: 1212-0243. s. 169–184.

²⁰ Viz např. dopis Macharovi: „(...) *Naše doba mne pochválila, že jsem právě solidní historik, kteráž chvála při díle, které má umělecké aspirace, náramně blaží.*“ (Janáčková, 1987, s. 300.)

²¹ STICH, Alexandr. Kopací míč Jirásek. *Literární noviny*. Brno: Společnost pro literární noviny, 1995, vol. VI, no. 13. s. 1, 6. ISSN: 1210-0021.

3.1 Dobové ohlasy na Mezi proudy

Trilogie se po svém vydání nedočkala výraznějšího ohlasu od literární kritiky ani od obecnstva. Jirásek tuto lhostejnost nesl těžce; v dopise J. S. Macharovi píše:

„Kdybyste nebyl v posledním listu svém o té mé práci psal, nedovolil bych si tu o ní psáti – Ale tak se Vám vyznám, že jsem těžce nesl onu úplnou lhostejnost a nevšímavost k práci tak obsáhlé. Zním její nedostatky (a ty zavinil částečně nedostatek času, psal jsem všechno po kouscích), ale vím, že celek není přece tak zlý, aby zasloužil té nevšímavosti. Nikdo si toho nevšiml kromě Zl[atě] Prahy (nakladatel) a moravských listů. Ty trhaly (Hlídka) zle; ale nechť, horší je nevšímavost. A tak jsem se v duchu ustanovil, že kdyby věc byla rozhodně dobrá a včasná, že by ji takový osud nemohl stihnout.“²²

Právě Machar Jiráskovi v soukromé korespondenci poskytuje pozitivní zpětnou vazbu („*Mezi proudy budou pomníkem a mezi našeho historického románu...“²³ „Já Vás ujišťuji, že je to bez odporu naše nejlepší próza...“²⁴*); oficiálně však na trilogii v době jejího publikování vyšly pouze výrazně kritická stať klerikálního autora A. Vrzala v Hlídce literární,²⁵ velmi entuziastická kritika v časopise Zlatá Praha,²⁶ jehož nakladatelem byl J. Otta, který současně vydával i Jiráskovy sebrané spisy, a tedy i Mezi proudy, a konečně alespoň částečně objektivní kritika Leandra Čecha v Osvětě.²⁷ Krátce se o všech třech dílech trilogie zmiňují i Literární listy,²⁸ které ale přinášejí prakticky jen souhrn děje a dílo výrazněji nehodnotí; ve stručné zmínce pouze oceňují Jiráskovu práci s dobovými prameny a literárními památkami, související autentické vykreslení doby a závěrem se zmiňují o tom, že trilogie ve srovnání se staršími díly dokládá Jiráskův autorský růst.

---

²² Alois Jirásek: *Dopisy*. Uspořádal František Bařha. Praha: Orbis, 1965. s. 69.

²³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987. s. 294.

²⁴ Janáčková, 1987. s. 299.

²⁵ VRZAL, Augustin Alois. *Posudky. Hlídka literární*. Brno: Knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1891, vol. VIII, no. 5, s. 169–177. ISSN 1212-6632.

²⁶ *Literatura. Zlatá Praha*. Praha: J. Otto, 1890–1891, vol. VIII, no. 50, s. 598–599. ISSN 1801-2493.

²⁷ ČECH, Leandr. *České písemnictví: Výpravná prosa. Osvěta*. Praha: Václav Vlček, 1892, vol. XXII, no. 2, s. 170–178; no 3, s. 281–287. ISSN 1212-026X.

²⁸ NOVÁK, Jan. V. Al. Jirásek: *Mezi proudy. Literární listy*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1890–1891, vol. 12, no. 11, 12, 17–18. s. 190–192, 207–208, 299–300. Dostupné také z: <http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:37fdd999-435f-11dd-b505-00145e5790ea#>

3.1.1 Vrzalova kritika

Augustin Alois Vrzal byl farářem, literárním kritikem a překladatelem především ruské literatury.²⁹ Svou kritiku Jiráskových Sebraných spisů, v jejichž rámci vyšla i trilogie Mezi proudy, publikuje v Hlídce literární.

Kritika je z valné většiny negativní. Vrzal Jiráskovi vyčítá, že v rámci zamýšleného ideologického působení díla zkresluje historii; že ve své próze straní husitství a nebere ohled na historické a historiografické prameny. Největší část kritiky věnuje Vrzal obhajobě Jana z Jenštejna; vytýká totiž Jiráskovi velmi rozohněně to, že i v roce 1381, kdy začíná děj Dvojího dvora, arcibiskupa prezentuje až pamfleticky jako hříšníka a rozmařilce, a to ačkoliv podle Tomka, Palackého a Jenštejnovy legendy, na které se Vrzal odkazuje, měl Jan z Jenštejna zcela zavrhnout hříšné chování již v roce 1380. Této problematice se Vrzal věnuje ve větší části kritiky a dokládá oprávněnost svých názorů řadou citací z děl historiků, přičemž za hlavní zdroj mu slouží dílo Johanna Losertha *Der codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein*.

Vrzal dále Jiráskovi vyčítá, že do příběhu zasazuje Jenštejnovu milostnou aféru s Šíповou ženou, která je podle Vrzala zcela nepodložená, vzhledem k tomu, že o ní, stejně jako o Šíповě ženě samé, nejsou žádné historické doklady. Pravdivost svého názoru pak dokládá přesvědčeným tvrzením, že doboví dějepisci by prý bezpochyby takovou záležitost neopomenuli zaznamenat. Dále na základě tvrzení historika Losertha vyvrací, že by Jan z Jenštejna mohl kdy preferovat honitbu před modlitbou, a to ačkoliv Jenštejnova legenda svědectví o arcibiskupově vášni k lovu podává.

V neposlední řadě Vrzal vytýká Jiráskovi stereotypnost charakterů, které podle něj postrádají originalitu a individualitu, a neopomene ani drobnou osobní invektivu, když Jiráskova nazve posměšně „panem učitelem“.

Vrzalovu kritiku nelze považovat za oprávněnou a objektivní; objektivnímu úsudku stojí v cestě především to, že autor kritiky je katolickým knězem, a tedy je ve vztahu k husitství již předem ovlivněn. Přehnané lpění na dataci arcibiskupova duševního přerodu lze do určité míry přiřknout touze po skutečné historické přesnosti; ovšem obrácení morálky není jednorázovou událostí, a proto lze jen obtížně Jiráskovi tak přesvědčeně vytýkat, že ve Dvojím dvoře je Jan z Jenštejna definitivně obrácen na nábožnou cestu až

---

²⁹ Městys Ostrovačice. *Významní rodáci a občané: Vrzal Augustin Alois* [online]. Ostrovačice, 2001–2003 [vid. 15. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.ostrovacice.eu/vrzal-augustin-alois/d-22657/p1=14691>

roku 1382, kdy se doslýchá o smrti arcibiskupa Magdeburského, natož pak když i Jenštejnova legenda tuto událost zmiňuje jako definitivní důvod Jenštejnovy proměny.

Výtka stran stereotypnosti charakterů je pozoruhodná obzvláště ve srovnání s interpretací Jiráskových děl, která převládá v současné době (viz výše).

Vrzalovo skálopevné přesvědčení o naprosté spolehlivosti historických pramenů, obzvláště legend, se jeví být poněkud naivní vzhledem k tomu, že stylizace popisované osoby do pozice světce již za života, a tedy jisté zkreslení faktů, není v celé historii tohoto žánru ničím neobvyklým. Navíc Vrzal sám ubírá svým pramenům na důvěryhodnosti v okamžiku, kdy prohlásí, že: „*Jirásek ty mírné (ač také nepravdivé) výčitky starších historikův o arcibiskupovi nestydatě zveličil.*“³⁰

Na Vrzalovu kritiku reagoval Jirásek v Lumíru,³¹ kde uvedl své zdroje a neopomněl podotknout, že za hlavní zdroj mu posloužila Jenštejnova legenda sepsaná příznivcem arcibiskupovým. Zároveň se ohradil proti útočnému tónu kritiky a denuncující narážce na své učitelské povolání. Popis sporu obou autorů byl pak uveřejněn i v časopise Čas.³²

3.1.2 Zlatá Praha

O nemnoho objektivnější je kritika, která byla vydána ve Zlaté Praze; tvoří totiž pravý protipól kritiky Vrzalovy. Nešetří chválou, která se místy zvrhává až do vypjatě patetických obrátů; v celé kritice nenalezneme ani jedinou negativní připomínku. Pro ilustraci postačí krátký úryvek:

„(...) všechny skvělé vlastnosti a přednosti Jiráskova literárního umění v trilogii Mezi proudy objevují se jaksí sneseny k jedinému velkolepému dojmu. Mohutná látka dějová v rukou našeho mistra krásné prósy nabyla zářných tvarův aesthetických výtečným propracováním charakterův, plastickým seskupením děje, krystalizací myšlének, vzorným slohem a lahodou jazyka českého. Proto také řadíme Jiráskovu trilogii Mezi proudy k nejpřednějším skvostům našeho umění slovesného.“

---

³⁰ Vrzalem tolik citovaný Loserth je rovněž nepřilíš objektivním zdrojem; mimo jiné je autorem studie, v níž tvrdí, že učení Husovo je pouhou kopií viklefismu a jako takové si nezasluhuje pozornost, jaké se mu dostává. Studie byla kritizována pro neobjektivnost a autorovu nedostatečnou znalost pramenů (viz KRÁL, Josef. *Jan Hus*. Chicago: Nákladem Ústředního svazu sdružení svobodomyšlných spolků pro oslavy Husovy, 1915. Dostupné z: <<https://archive.org/details/janhuskr00kr>>); určitá míra neobjektivnosti se tedy dá očekávat i zde – přeci jen, Jan z Jenštejna je v husitské problematice poměrně exponovaná osobnost.

³¹ *Lumír*. Praha: J. Otto, 1891, vol. XIX, no. 14. ISSN: 1212-0243. s. 168.

³² *Z literatury*. Čas. Praha: Jan Herben, 1891, vol. V., no. 22. s. 347–348. Dostupné také z:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Cas>

Neobjektivnost této kritiky je zcela jasně zapříčiněna ekonomickými důvody; Vydavatelem Zlaté Prahy byl totiž J. Otto – tentýž vydavatel, který toho roku vydal příslušné díly Jiráskových sebraných spisů. Kritika tedy neměla sloužit jako objektivní zhodnocení pozitiv a negativ Jiráskovy trilogie, nýbrž jako pouhá reklama.

3.1.3 Osvěta a Leandr Čech

Kritika Leandra Čecha, již vydal v Osvětě, je jedinou reakcí na trilogii, kterou bychom mohli označit za objektivní. Nezabývá se přitom výhradně Mezi proudy, ale obsáhne větší část Jiráskovy literární činnosti, stejně jako historicky zaměřenou prózu jiných autorů; rozbor Mezi proudy nicméně tvoří valnou většinu stati.

Čech podotýká, že Jiráskovo dílo je natolik dějově rozvětvené, že neskýtá dostatek prostoru pro detailnější psychologické vykreslení postav, které jsou navíc obvykle „malé“ v kontextu velkých historických událostí. To Jiráskovi vytýká asi nejvýrazněji – že velké události tvoří zpravidla jen rámec děje soukromého, individuálního rázu. Konstatuje pak, že Jirásek není ideálním romanopiscem husitské doby, že takový spisovatel má teprve přijít. Jiráskovi je dále vytýkán tendenční přístup k postavě Václava IV., jehož negativní charakterové vlastnosti zmiňované v historických pramenech Jirásek umenšuje a omlouvá. Nicméně uznání Čech vyslovuje Jiráskovým líčením např. cesty a pobytu studentů v křivoklátských lesích, protižidovské bouře, života lapků či některých výjevů z trocnovské a mysletínské tvrze.

Kritika také částečně reaguje na vyhrocený spor ohledně postavy Jana z Jenštejna; konstatuje, že Jirásek možná nevyužil dostatečné množství pramenů (vytýká mu neznalost Loserthova spisu), ale že z jeho díla rozhodně není cítit úmysl očerňovat duchovenstvo. Vyjadřuje se i k hlavnímu argumentu Vrzalovu – k dataci arcibiskupovy proměny; podotýká, že si lze představit takovou změnu jako dlouhodobý psychologický přerod, a tedy je Jiráskova fabule zcela uvěřitelná.

Čechova kritika Jiráska příliš nepotěšila. Ve svém dopise J. S. Macharovi³³ na jednu stranu kvituje s povděkem, že se konečně vedle zkreslených statí v Hlídce a Zlaté Praze objevila i nějaká opravdová kritika jeho trilogie, na stranu druhou ale Čecha označuje za neobjektivního a nadržujícího klerikálům.

---

³³ Alois Jirásek: *Dopisy*, s. 69.

3.1.4 Současné vnímání

Od výše zmíněných neutrálních až negativních reakcí na trilogii prošlo postupně vnímání Jiráskova díla výrazným vývojem – přes období davové popularity za první republiky, zahrnující několik nominací na Nobelovu cenu,³⁴ pozdější dobu hojné propagace – a částečné dezinterpretace – především z úst a pera Zdeňka Nejedlého,³⁵ až po období výrazného odporu, které dokumentuje např. stat' Alexandra Sticha *Kopací míč Jirásek*.³⁶

Od napsání zmiňované stati ovšem uběhlo již téměř dvacet let; rozhodli jsme se proto prozkoumat současné vnímání Aloise Jiráska prostřednictvím menšího dotazníkového šetření. Více než stovce respondentů jsme položili řadu otázek: co se jim vybaví při jméně Aloise Jiráska, zda mají zkušenost s četbou Jiráskových děl a zda tato byla pozitivní či negativní; dále jsme zjišťovali, do jaké míry respondenti četli Jiráska dobrovolně, nebo naopak z donucení a v neposlední řadě nás zajímalo, zda by podle dotázaných měla být Jiráskova díla součástí povinné četby.³⁷

V souvislosti s Jiráskem respondenti nejčastěji zmiňovali pojmy jako historický román, *Temno Psohlavci*, *F. L. Věk*, *Staré pověsti české* a *Lucerna*. 74 % respondentů během svého života nějaké z Jiráskových děl četlo a 78 % z nich prohlásilo, že se jim četba líbila, a to i když k ní více než polovina z nich byla donucena (obvykle v rámci povinné četby apod.). Celkově 78 % dotázaných si pak myslí, že Jirásek by měl být součástí povinné četby, což nejčastěji odůvodňují jeho významným postavením v dějinách české literatury a nezdá se, že by Jiráskova díla označují za přínosná z historického hlediska. Naopak 22 % respondentů se zařazením Jiráskových děl do povinné četby nesouhlasí – jako důvod uvádějí náročnost jazyka, rozsah prací, obecně nesouhlas s povinnou četbou nebo historickou nepřesností děl.³⁸ Z objektivního hlediska pro zařazení Jiráskových děl do povinné četby svědčí fakt, že více než 70 % z těch, kdo byli k četbě donuceni (tj. něco málo přes třetinu z celkového počtu respondentů, kteří někdy Jiráska četli), ji hodnotí

---

³⁴ POSPÍŠIL, Ivo. Alois Jirásek a jeho „světovost“. In: *Společnost Aloise Jiráska* [online]. 11. 1. 2013 [vid. 23. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.jiraskovci.cz/2013/01/11/alois-jirasek-a-jeho-svetovost/>

³⁵ Viz např. NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Aloisi Jiráskovi*. Praha: Melantrich, 1949.

³⁶ STICH, Alexandr. *Kopací míč Jirásek*. *Literární noviny*. Brno: Společnost pro Literární noviny, 1995, vol. VI, no. 13. s. 1, 6. ISSN: 1210-0021.; DOBÍÁŠ, Dalibor. Interview. In: *Studio 6*. TV, ČT24, 23. 8. 2011, 5:59.

³⁷ Viz příloha – Dotazník

³⁸ Je potřeba podotknout, že k této otázce měli možnost se vyjádřit všichni respondenti, tedy nejen ti, kteří Jiráska sami četli; odpovědi jsou tedy čistě subjektivní, ne nutně založené na faktech či vlastní čtenářské zkušenosti.

pozitivně, přičemž s Jiráskovým zařazením do povinné četby sami souhlasí. Je tedy zjevné, že ač je nepopulární, povinná četba nesporně plní významnou funkci při potírání předsudků v přístupu ke starším literárním dílům³⁹ a při celkovém rozšiřování obzorů žáků.

Dále nás v dotazníku zajímalo, zda filmová zpracování hrají nějakou roli v popularizaci Jiráskových děl; zda zhlédnutí filmu může motivovat k četbě literární předlohy. Výsledky byly v tomto směru zklamáním – film motivoval k četbě pouhých 7 % respondentů a více než 16 % dotázaných žádné filmové zpracování nevidělo; polovina z nich přitom nemá s Jiráskem ani čtenářskou zkušenost. Filmová zpracování tedy při motivaci k četbě nehrají významnější roli; nicméně uplatňují se v rozšiřování povědomí o Jiráskových dílech – 17 % dotázaných uvedlo, že Jiráška znají pouze z filmových zpracování⁴⁰

Výrazně negativní postoj k Jiráskovi se v odpovědích objevoval spíše ojediněle, v řádech jednotek, a obvykle se vztahoval k historické nepřesnosti a přehnaně vlasteneckému zbarvení Jiráskových děl. Můžeme tedy konstatovat, že situace již dnes není tak černá, jak ji načrtl Alexandr Stich – Jirásek je v dnešní společnosti zjevně vnímán převážně jako klasický spisovatel, jehož díla sice nejsou pro mladší čtenáře zábavná, ale mají své místo jak v naší literatuře, tak ve školních osnovách.

---

³⁹ Na základě odpovědí respondentů můžeme usoudit, že takové předsudky jsou povětšinou zapříčiněné především obavou z náročnosti a archaičnosti jazyka; lze tedy předpokládat, že problém se objevuje nejen v přístupu k Jiráskovi, ale setkáme se s ním i u jiných starších děl a autorů.

⁴⁰ Viz příloha – Výsledky dotazníku

4 Analýza

Jak jsme již výše zmínili, Jirásek ve Dvojím dvoře, stejně jako v celé trilogii, v zájmu větší autentičnosti textu využívá částí rozličných děl starší české literatury. V následující kapitole se tedy budeme věnovat analýze textu Dvojího dvora z hlediska intertextuálního.

Při tvorbě excerpce jsme postupovali tradičním způsobem; výpis částí textů probíhal manuálně na základě vlastní čtenářské zkušenosti a znalosti příslušných pramenů. Excerpce byly následně přímo porovnány s texty konkrétních děl, přičemž v některých případech byla pro určení potenciálního zdroje využita i sekundární literatura, především staročeské slovníky.

Při analýze jsme vycházeli z prvního vydání Dvojího dvora.⁴¹

4.1 Podkoní a žák

Využití citací z Podkoního a žáka ve Dvojím dvoře je hojné. Jde jak o využití dobové slovní zásoby (*okasalý, haklíky, jicha*), tak dokonce o parafráze celých veršů. V následující kapitole nabízíme soupis těchto citací, jejich porovnání s původním dílem a současně jejich interpretaci.

Samozřejmě připouštíme, že mnohé z výrazů, které se vyskytují v Podkoním a žákovi a zároveň jsou použity ve Dvojím dvoře, je možné nelézt též v jiných dílech starší české literatury. Nicméně odkazů, které se průkazně vztahují k Podkonímu a žákovi, je v tomto Jiráskově díle tolik, že zmiňovanou satiru lze spolehlivě zařadit mezi použité zdroje; současně je tedy možné předpokládat, že i ve sporných případech Jirásek sáhl právě po ní. Přesto u uvedených citací nabízíme některé další potenciální zdroje, jsou-li nám známé.

Pro přehlednost volíme znázornění intertextuálních vztahů formou paralelního textu.⁴²

4.1.1 Nadávky

Rozsáhlou skupinu slov a slovních spojení přejatých z Podkoního a žáka tvoří výrazy s významem urážky či nadávky. Jirásek se ke staročeským výrazům uchyluje v zájmu navození atmosféry doby prostřednictvím archaizace jazyka, a to i přesto, že existuje nemalé riziko nepochopení ze strany čtenáře.

V Podkoním a žákovi a potažmo ve Dvojím dvoře nalézáme nadávky týkající se především ekonomické situace uraženého jedince; určitou podskupinu pak tvoří urážky vztahované k fyzické konstituci.

---

⁴¹ JIRÁSEK, Alois. Mezi proudy. *Světlozor*. Praha: 1886–1887, vol. XXI, no. 1–52.

⁴² V následujícím textu budeme používat zkratku **DD** pro Dvojí dvůr a **PŽ** pro Podkoního a žáka.

K nepříznivé ekonomické situaci protivníka odkazuje nadávající jedinec například použitím přívlastku hubený:

PŽ: *Však ste vy **hubení** žebráci (...)* v. 116
*(...) nebs **huben**, metly se bojíš (...)* v. 294
*Všaks ty **hubená** satrapa!* v. 391

DD: *„Vy hubenci hubení!“ děkoval se zpěvák v běhu, ani se neohlédnuv.* s. 2
*„Martine! Tkaničko! Ty partéko! Ty **hubenče hubená!**“* s 722

V souvislosti s uvedenými ukázkami je potřeba podotknout, že výraz *hubený* nelze ztotožňovat s jeho dnešním významem; v Podkoním a žákovi (a zčásti tedy i ve Dvojím dvoře) neodkazuje přímo k fyzické útlosti, ale je použit ve smyslu ubohosti a bídy.⁴³

Otázkou je, nakolik si tohoto významového rozdílu byli a jsou vědomi čtenáři Jiráskových románů. I v současném jazyce u slova *hubený* přežívá, jakožto sekundární, význam „bídny, špatný“;⁴⁴ ten je však natolik zastíněn významem primárním, že nelze očekávat, že by dnešní čtenář pravý význam urážky odhalil. Natož pak jsou-li oba významy mnohdy zaměnitelné, aniž by měly za následek výpověď jakkoliv nesmyslnou.⁴⁵

Vcelku jasná je oproti tomu další přejímka, již Jirásek využívá k vykreslení špatné finanční situace studentů:

PŽ: *Však ste vy hubení žebráci,
jenž **tečete dóm od domu**
hekajíce a **chtiece tomu**
by vám dali jíchy mastné.* v. 116–119

DD: *„Jdeme po přátelích a všech –“ odpovídal Martin. „Kteří by vám co dali,“ doplnil druhý z těch ozbrojencův.* s. 35

---

⁴³ Viz např. GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*. Praha: Academia, 1970.

⁴⁴ Např. *hubený zisk*; viz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005.

⁴⁵ Na tomto místě je vhodné podotknout, že výraz *hubenec hubený* se rovněž objevuje i v Satirách o řemeslnících a konšelích, konkrétně v satirě O Ševcích (verš 95), a podobně i v Drkolenském rukopise Mastičkáře – In: *Staročeské drama*, k vydání připravil HRABÁK Josef, Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 31.

Praktiky, kterými si studenti ve svém nuzném životě přilepšují, jsou v Podkoním a žákovi vcelku detailně popsány.⁴⁶ Putování na venkov v období volna a žebrání u sedláků tedy zmiňuje autor staročeské satiry; a stejně tak se na venkov v období vakací vydávají tři studenti ve Dvojím dvoře. V tomto případě nelze přesvědčivě tvrdit, že Jirásek vycházel právě z Podkoního a žáka, neboť jako historik bezesporu znal uvedené skutečnosti i z jiných zdrojů. Nicméně na současný výskyt motivu v obou dílech upozorňujeme.

Jak již bylo zmíněno, v Podkoním a žákovi a následně ve Dvojím dvoře nalezneme i nadávky odkazující k fyzické konstituci, přesněji hubenosti urážené osoby; ty pak bývají nezřídka metaforické. Jedním z příkladů takové urážky je oslovení *sagitář*:

PŽ: *Protož, hubený **sagittáři**, i kacit' sú tvoji sváři?* v. 379–380

DD: *Ó vy **sagitáři**, vy nevíte, a jakživi nezvíte, co je, když si člověk ženskou krásu oblíbí.* s. 22

Jirásek význam slova dále v textu nijak neobjasňuje a ani nenabízí čtenáři byť jen elementární vysvětlivky; ten se tak může pouze dohadovat, co vlastně onen záhadný výraz *sagitář* znamená. Přesný význam použitého pojmenování navíc nemusí být zjevný ani čtenáři, který si dovede slovo *sagitář* přeložit – zjistí totiž pouze tolik, že *sagitář* svým významem odkazuje k lukostřelci; nicméně proč by měl kdokoliv mít potřebu urážet protivníka oslovením „lučičníku“, které rozhodně není nijak hanlivé, pro něj zůstává i nadále záhadou.

Podstata urážky se nám ozřejmí až v okamžiku, kdy si uvědomíme její metaforiku. Představíme-li si tvar luku a porovnáme jej s vysokým žákem tak hubeným, že má propadlé břicho, lze bezesporu určitou podobnost nalézt. Urážlivost je pak ještě znásobena přidáním přívlastku *hubený*.

Jiné možné vysvětlení nabízí František Šimek ve svém Slovníčku staré češtiny: Podle něj byla nadávka *sagitář* charakteristicky používána právě jen pro studenty a její původ je odvozen od slova *sagitta* (střela), které se v začátcích studia latiny používalo pro procvičení deklinace.⁴⁷

Další nadávkou podobného rázu je *partéka*:

PŽ: *Ach, přehubená **partéko** (...)* v. 111

DD: *Martine! Tkaničko! Ty **partéko**! Ty hubenče hubená!*“ s. 722

⁴⁶ Kromě veršů výše uvedených je tato realie popsána i ve verších 116–126 a 247–278.

⁴⁷ ŠIMEK, František: *Slovníček staré češtiny* [online]. Verze 0.9.1. [vid. 10. 2. 2014–20. 3. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Ani v tomto případě není smysl nadávky na první pohled zcela zřejmý; slovo *partéka* označuje pouhý krajíc chleba,⁴⁸ opět tedy není jasné, proč je považováno za urážku. V kontextu předchozí nadávky *sagitář* se nabízí vysvětlení – s nejvyšší pravděpodobností jde opět o narážku na hubenost urážené osoby; *partéka* sice sama o sobě význam tenkosti nenese, ale použití přívlastku *přěhubený* v Podkoním a žákovi tento význam do určité míry naznačuje. Jirásek ovšem slovo *partéka* ve Dvojím dvoře používá osamoceně, čímž ještě více zakrývá reálný význam nadávky, a ta se tak pro čtenáře stává výrazně méně srozumitelnou.

Jirásek však ve svém snažení zachází ještě dále než k pouhému přejímání metaforických nadávek; sám je po vzoru své literární předlohy tvoří. Pro demonstraci bych ráda zmínila následující úryvky:

DD: (...) *seděl s nějakým známým kolegou **Martin, řečený Tkanička.*** s. 306

*Myslil' na onu mísu v komnatě, na ohromný korbel, u nichž Martinek, **ta tkanička,** zajisté sobě jak náleží pochutnáva.* s. 70

*(...) aby se rozžehnal s „alma mater“, jež ho mlékem své učenosti dosud tak živila, že při něm zhubl a **ztenčil se jako tkanička.*** “ s. 386

Jméno Martina Tkaničky samo o sobě nenaznačuje nic zvláštního, ale po srovnání výše uvedených úryvků začíná být zcela jasné, že se opět jedná o metaforické vyjádření studentovy hubenosti. Jirásek tedy nepřijímá pouze konkrétní slovo, jako tomu bylo u *sagitáře*, ale dokonce celý princip metaforického vytváření urážky. Jediný rozdíl je v tom, že autor staročeské satiry při přirovnání sáhl k luku a Jirásek pro vykreslení studentovy bídy použil tkaničku.

4.1.2 Popis postav

Při popisu postav, jejich vzhledu a chování, se Jirásek opírá o Podkoního a žáka významnou měrou:

PŽ: *Z těch jeden člověk bieše mladý,
nejmieše známka brady
na němž **sukně šerá, umlená,**
a k tomu **kukla zelená.*** v. 17–20

---

⁴⁸ Viz např. ŠIMEK, František: *Slovníček staré češtiny*.

DD: (...) v **šeré sukni dosti umlené**, v **zelené kukle do týla shrnuté a v popelavých úzkých nohavicích** (...) ^{s. 1}

(...) **nepatrný žáček v přepásané suknicí dosti umlené.** ^{s. 555}

V těchto případech se Jirásek drží citací z úvodní části Podkoního a žáka tak doslovně, že zachovává nejen typ, ale dokonce i barvu oděvu, přičemž citace, které se vztahují k žákovi, používá opět pro popis studentů a slova popisující vzhled podkoního ve staročeské satíře popisují podkoní i ve Dvojím dvoře.⁴⁹

PŽ: (...) na němž **kabátec úzký, krátký** (...) ^{v. 31}

(...) k tomu **bieše obut v škorně** (...) ^{v. 34}

(...) **točenku jmaje na hlavě.** ^{v. 39}

DD: **Kolem vozu stáli podkoní v točence, v upjatém kabátci a ve škorních** (...) ^{s. 151}

Přesné citace při popisu postav se nevztahují pouze k oděvu, ale i k nejrůznějším doplňkům apod.

PŽ: **Mošnu na hrdle jmieše,**

v niž by vložil, což mu třeba,

mním, že **knihy, také chleba.** ^{v. 22–24}

DD: (...) také již snědli poslední **skyvu chleba v mošně uschovanou.** ^{s. 1}

Tu již vytáhl z **mošny knížku, přistoupil ke stolu, na němž hořela svíce** (...) ^{s. 82}

Student tedy nejen že je vybaven *mošnou* po vzoru žáka ze staročeské satiry, ale současně v ní schraňuje úplně stejný obsah – tedy knihy a chleba.

V obou dílech lze shodně nalézt slovo *haklík*; v podobném kontextu, ač vztažené k jinému kusu oděvu:

PŽ: (...) a k tomu **sukně čistá,**

na niejž **haklíkón na tři sta.** ^{v. 375–376}

---

⁴⁹ Ovšem pokud čteme dále, zjistíme, že např. *točenku* (tedy specifickou, z látky smotanou pokrývku hlavy) si ve Dvojím dvoře oblékne nejen podkoní, ale i osazenstvo krčmy (s. 322), vrátný koleje a místní hejskové (s. 358), či dokonce sám král jako součást loveckého oděvu (s. 242).

DD: (...) muž vysoký, silný, v sukni barev svého pána a ve škorních plných lesklých haklíků.^{s. 162}

Ve Dvojím dvoře se vedle výše uvedených objevují i mnohé další staročeské výrazy či slovní spojení původem z Podkoního a žáka, která popisují vzhled či aktivity jednotlivých postav. Kupříkladu nižší služebníci jsou v obou dílech nazýváni *dvořáky*,⁵⁰ student Tkanička je *okasaly*⁵¹ stejně jako podkoní⁵² a stejně jako on si také *souká bradku*,⁵³ a konečně malíř Chval je milovníkem rozličných druhů *jích*,⁵⁴ které často jídá i žák.⁵⁵

4.1.3 Rozsáhlejší citace

Dvojí dvůr obsahuje i rozsáhlejší pasáže přejaté z Podkoního a žáka. Větší celek přejatý ze satiry je v tomto případě do nového textu včleněn bez výraznějších úprav; od přímých citací např. Dalimilovy kroniky (viz 4.2.3) se ale odlišuje mírou svého začlenění a absencí grafického odlišení – jeho původ v jiném literárním díle tedy není na první pohled zřejmý. Uvedený jev se vyskytuje především v úvodní části Dvojího dvora:

PŽ: (...) pakli nenie, ale **kaše**.
Toť jest všě **útěcha naše**,
žeť jí **ukydá druh druha**
a tudy nás mine **túha**.^{v. 155–158}
(...) když již za stolem seděm,
ihned na sě lúčiemy chlebem (...) ^{v. 145–146}
(...) nenie **partéka tak sucha**,
bych ji nerozmočil **jíchú** (...) ^{v. 84–85}
(...) **hekajíce, chtiece tomu**,
by vám dali **jichy mastné**.^{v. 118–119}
Prodlí-liť mi Bóh **zdravie**,
až bude o **světiem Václavě**,

---

⁵⁰ DD s. 162 × PŽ v. 106.

⁵¹ DD s. 1; dále např. hejskové (s. 358).

⁵² PŽ v. 33.

⁵³ DD s. 2, 35, 706 × PŽ v. 30.

⁵⁴ DD s. 498.

⁵⁵ PŽ v. 84, 119, 125.

*ještoť již daleko nenie,
přijmuť já prvé svěcenie.
Ihned sobě pleš proholi,
a kto mi překazí koli (...) v. 401–406
(...) jsa knězem neb prelátem. v. 414*

DD: „Pane králi! Ted' by bylo pravda, že by i **kaše byla útěcha naše**. Kolikráte jsme jí **druh druhu ukydli**, když nás jí pořád krmili. A **chlebem jsme po sobě házeli**. Ó by dost **suchá partéka** byla a trochu **mastné jíchy!** Když si pak vzpomenu – “s. 19
(...) „Nu však tomu bude již brzo konec. Až o **svatém Václavě přijmu prvé svěcení** a jakmile mně **pleš proholí**, bude dobrý začátek. Budu pak **knězem**, budu míti dobré bydlo, pítí a jísti, co duše ráčí (...) s. 22

Jirásek sice nepřejímá text slovo od slova, nicméně podstata sdělení je téměř totožná; nový text inspiraci Podkoním a žákem nezapře.

4.1.4 Další citace

Ve Dvojím dvoře lze nalézt i další více či méně prokazatelné potenciální odkazy na Podkoního a žáka. Prvním z nich je slovo *calta*:

PŽ: *Zaplatíť mi to dosti drazě,
pojět' je mnú calet v Pražě. v. 409–410*

DD: *(...) všecky plny koláčů, calet podob nejrozmanitějších (...) s. 358*

Slovo *calta* má velký význam pro dataci Podkoního a žáka (viz 2.1.); v satíře je použito v přeneseném významu, neboť odkazuje k Celetné ulici a tamějšímu univerzitnímu soudu. Ovšem Jirásek výraz používá v jeho původním významu, jde tedy přímo o pečivo, bez jakýchkoliv obrazností.

PŽ: *Tuž panoše každý zvlášče
pacholku podává plášče
a plášč mokr a pln dešče! v. 215–217*

DD: *Ten však svižně s koně seskočiv, několika rychlými kroky ocitl se pod přístřeším. Hodiv tu sluhovi **promoklý, vodou nasáklý plášť**, bral se odtud po schodech nahoru (...) s. 168*

Parabola o čertovi, který nedokázal snášet útrapy dvořáckého života,⁵⁶ je součástí Podkoního a žáka. Jiří Novotný se domnívá, že ji lze rozhodně spojovat s uvedeným úryvkem z Dvojího dvora a že se jedná o zjevné zapojení středověkého exempla do Jiráskovy trilogie. Jirásek zde údajně příběh včleňuje do děje tak hluboce, že se neobtěžuje jakýmkoliv vysvětlováním arcibiskupových výsad či povinností jeho sloužících; arcibiskup zkrátka po příjezdu na Křivoklát odhazuje svůj promoklý plášť na sluhu. Celá parabola z Podkoního a žáka je jaksi přítomna v pozadí a na povrchu se objeví v jediné zmínce.

Takovou souvislost lze ovšem stěží považovat za prokazatelnou – motiv šlechtice odhazujícího svůj mokký plášť na sluhu není až tak neobvyklý, aby musel být jeho původ odvozován od Podkoního a žáka. Nicméně se tento motiv nezpochybnitelně vyskytuje v obou dílech, a to ve velmi blízké podobě, proto určitě stojí za zmínku.

4.2 Další díla starší české literatury

V předchozí kapitole jsme demonstrovali užití citací z Podkoního a žáka ve Dvojím dvoře; v kapitole následující bychom rádi zmínili další literární památky, z nichž Jirásek čerpá a kterými obohacuje své dílo.

Odkazy k literárním dílům jsou pak převážně trojího druhu. Zaprvé se jedná o případy, kdy je část dané památky v rámci Dvojího dvora převyprávěna jakožto samostatný příběh s dějem přímo nesouvisející (Desatero kázanie božie, Vita Caroli), zadruhé jsou to díla do příběhu přímo zapracovaná (Tkadleček, Jenštejnova legenda) a zatřetí se jedná o přímé, minimálně pozměněné ilustrativní citace (např. Dalimilova kronika, Dřevo sa listem odievá, Sedláci).

Následující část práce bude tedy výčtem nám známých případů použití děl starší české literatury ve Dvojím dvoře, v některých případech nabídneme i konkrétní úryvky a jejich přímé srovnání s textem původní památky. Nicméně vzhledem k tomu, že se nejedná o hlavní předmět práce, a problematika již byla v odborné literatuře několikrát zpracována, nebude těmto dílům věnováno tolik interpretační pozornosti jako Podkonímu a žákovi; jedná se spíše o informativní přehled než o vyčerpávající výčet.

---

⁵⁶ PŽ v. 190–230.

4.2.1 Vita Caroli a Desatero kázanie božie

Ve Dvojím dvoře je vyprávěna strašidelná příhoda, která se stala Karlu IV. a jeho příteli Buškovi z Velhartic a o níž se dočteme ve Vita Caroli.⁵⁷ Jedná se o vcelku známý příběh o tom, kterak Karel IV. a Bušek z Velhartic, nocující po cestě z Křivokláta do Prahy v purkrabském domě, byli vyrušeni ze spánku podivnými kroky neviditelné postavy a vylekáni pohárem poletujícím po místnosti bez jakékoliv zjevné příčiny. Ve Dvojím dvoře⁵⁸ je historika lehce rozšířená, obohacená o některé podrobnosti a detaily a vzhledem k tomu, že si ji mezi sebou vyprávějí postavy, je i poněkud dramatictější než stručná zmínka ve Vita Caroli.

Obdobně je použito šesté kázání z Desatera kázanie božie,⁵⁹ konkrétně příběh o babě dohazovače, která pomocí svého malého psíka a hořčice dokáže přesvědčit mladou vdovu, aby se znovu provdala. V Desateru má tento příběh funkci spíše mravokárnou, ale ve Dvojím dvoře⁶⁰ si jej panstvo vypráví pro obveselení při dvorské slavnosti.

4.2.2 Jenštejnova legenda a Tkadleček

Arcibiskupův příběh ve Dvojím dvoře je z velké části založen na Jenštejnově legendě.⁶¹ Nejedná se tedy o stejný případ jako u výše uvedeného Desatera kázanie božie nebo Vita Caroli – Jenštejnova legenda prostupuje celým dílem a je jeho nedílnou součástí. Navzdory svému kompletnímu zapojení do příběhu je ale legenda převyprávěna téměř doslovně, a to ať už se jedná o popis arcibiskupovy nemoci, o zprávu týkající se smrti Magdeburského arcibiskupa, o Jenštejnovo nocování na tvrdé lavici s biblí namísto podušky či o plenění jeho majetku apod.⁶² Pro porovnání uvádím úryvek:

---

⁵⁷ Kapitola VIII.

⁵⁸ DD s. 386.

⁵⁹ In: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, 1957, s. 301–306.

⁶⁰ DD s. 661–662.

⁶¹ Život Jana z Jenštejna, arcibiskupa pražského. In: *Prameny dějin českých (Fontes rerum Bohemicarum)*, vol. 1, Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Praha: Muzeum království českého, 1873. Dostupné také z <<http://147.231.53.91/src/?s=v&cat=11&bookid=138&page=477>>

⁶² Pro Jenštejnovu legendu je užita zkratka JL:

DD 214 × JL kapitola I.; DD s. 674 × JL kapitola II.; DD s. 756 × JL kapitola V.; DD s. 823 × JL kapitola XII. Latinský citát v DD. s. 455 lze taktéž nalézt v Jenštejnově legendě (kapitola VII).

Jenštejnova legenda:

Neboť když arcibiskup Magdeburský, bratr markrabí Míšeňského, o masopustě se vznešenými ženštinami tance prováděl v těsném a krátkém oděvu rytířském, náhle působením d'ábovým povstal pokřik, jakoby dům hořel, a když všichni k divokému útěku se měli, zpomenutý arcibiskup veda tanec a jiný ještě, jenž v zadu tanec řídil, oba nešťastným pádem zlomili vaz a zemřeli. Druzí pak na rozličných údech všelijak jsou zmrzačení. kapitola II

DD: „ (...) *Bratr pana markrabí Míšeňského* – „*Arcibiskup Magdeburský?*“ prohodil pan Jíra. „*Ano, arcibiskup, zemřel.*“ (...) „*Právě když prováděl tanec,*“ pokračoval mladý šlechtic. „*Divnou nehodou nebo nastrojením d'ábelským strhl se pokřik, že hoří. Tu všichni, jak seřaděni byli k tanci, dali se na divoký útěk a každý se hnal ke dveřím. Nastal strašlivý zmatek. Arcibiskup, jenž vedl tanec, dostal se skoro nejprvnější ven, ale jak byl v těsném oděvu a ve dlouhých střevicích, nějak zakopl, sletěl se schodů a zlomil vaz. On a ještě jeden, jenž vzadu tanec řídil. Ostatní se jen trochu odřeli nebo potloukli.*“ „*A nikdo neuhorel?*“ ptal se král. „*Milosti, ani nehořelo; pokřik se strhl na jalovo.*“ s. 674

Dalším dílem, které Jirásek zapracovává do příběhu, je Tkadleček. Pravda, není do Dvojího dvora včleněn v takové míře jako Jenštejnova legenda, přesto je zde jasně patrný. Martin Tkanička je zjevně obdobou Tkadlečka, neboť se stejně jako on trápí pro svou Adličku,⁶³ která mu utekla s lépe situovaným juristou.⁶⁴

4.2.3 Loci communes

Jak již bylo dříve zmíněno, Alois Jirásek ve svém díle využívá velkého množství téměř nezměněných úryvků děl starší české literatury. Obecně lze konstatovat, že se ve valné většině jedná o verše v textu jasně odlišené, a tedy zjevně identifikovatelné jako citace; jediným případem vymykajícím se tomuto modelu je krátký úryvek z písně Má milá zmileličko,⁶⁵ který je včleněn přímo do textu jako součást řeči postavy.

⁶³ Adlička je jméno, které se vyskytuje i ve Vévodovi Arnoštovi, kde je Adlička Arnoštovou matkou.

⁶⁴ DD např. s. 2, 22, 38, 306, 386.

⁶⁵ DD s. 118.

Ve Dvojím dvoře se několikrát setkáme s verši Závašovy písně,⁶⁶ kterou píše německý hejsek panně Elšce, a zrovna tak je mnohokrát zmíněna píseň Dřevo sa listem odievá.⁶⁷ K milostným hrám je využit i úryvek z básně O barvách.⁶⁸

Studenti si zpívají nejrůznější rozpustilé písně a urážlivé popěvky, můžeme se tedy setkat se známou posměšnou básní Sedláci,⁶⁹ s písní In Taberna⁷⁰ a s několika studentskými a žebravými písněmi ze 14. století.⁷¹

K nalezení jsou tu i některé památky duchovního rázu, jako například Spor duše s tělem,⁷² či několik veršů z písně Doroto, panno čistá.⁷³

Za zmínku zajisté stojí také úryvek z Dalimilovy kroniky, který si ve Dvojím dvoře čte malý Jeník Šípův:

DD: *Zemiu váma ostavaju,
jazyk váš váma poručuju,
abysta jej vzdy plodila,
v zemiu Němcóv nepustila.
Když němečský jazyk v Čechách vstane,
našeho rodu všě čest stan.
Němciť sě najprve krotie,
ale jakž se rozplodie – – s. 567*

Celá Dalimilova kronika je silně protiněmecky založená, a tedy Jiráskem dobře využitelná pro vykreslení dobové nálady při česko-německých národnostních konfliktech.

4.2.4 Další odkazy

Dvojí dvůr v sobě kromě výše zmíněných děl ukrývá kupříkladu i verše Zikmunda Albíka z Uničova,⁷⁴ který byl dvorním lékařem Václava IV. a později i Václavova bratra

---

⁶⁶ DD s. 407, 739.

⁶⁷ DD s. 70, 98.

⁶⁸ DD s. 434.

⁶⁹ DD s. 322.

⁷⁰ DD s. 306.

⁷¹ DD s. 306, 610.

⁷² DD s. 674.

⁷³ DD s. 114.

⁷⁴ DD s. 706.

Zikmunda. Současně byl právníkem, jako zkoušející měl na starost české studenty na pražské univerzitě a roku 1411 byl zvolen, ač bez duchovního vzdělání, arcibiskupem pražským. Svého úřadu se záhy vzdal, je možné, že i kvůli sympatiím k Husovu učení a nechuti jakkoliv proti němu zasahovat.⁷⁵

V trilogii lze nalézt i několik připomínek Tomáše Štítného ze Štítného. Nejvíce jej připomene označení *helmbrechtník*,⁷⁶ případně obrat *byl upřímným a horlivým údem* (bratrstva),⁷⁷ nicméně za zmínku stojí i fakt, že půvabná dáma, jíž se v Jiráskově trilogii dvoří arcibiskup Jan z Jenštejna,⁷⁸ se jmenuje Peltráta, stejně jako jedna ze sester Tomáše Štítného.⁷⁹

Již v první kapitole Dvojího dvora si lze všimnout narážky snad na Notu ot pana Viléma Zajiece, dále nám promluva o *tučném a širokém teřichu a sádlem prorostlém zášijku* připomene Petra Chelčického a jeho Postilu a obrat *ošiji ti líce*⁸⁰ nás neomylně odkáže k Satírám o řemeslnících a konšelích.⁸¹

---

⁷⁵ VÝKRUTA, Luděk, *Muzeum Uničov*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita, fakulta filozofická.

⁷⁶ DD s. 282.

⁷⁷ DD s. 805. Ovšem je nutné uznat, že zmíněný obrat byl velice populární v celé tehdejší homiletice (např. P. Chelčický a další), neboť vychází z bible (Římanům 12: *Jako je v jednom těle mnoho údů a nemají všechny stejný úkol.*), proto lze jen těžko s jistotou tvrdit, že pochází od T. Štítného.

⁷⁸ DD např. s. 650–651 a další.

⁷⁹ *Dějiny české literatury I: starší česká literatura*. Hlavní redaktor: Mukařovský, Jan. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1959. s. 173.

⁸⁰ DD s. 322.

⁸¹ O ševcích, verš 104. Na tomto příkladu lze pozorovat Jiráskovu tendenci odklánět se co nejméně od svých literárních předloh – po vzoru satiry totiž vkládá zmiňovaný obrat do úst právě ševci.

6 Závěr

Podařilo se nám demonstrovat, že Alois Jirásek ve Dvojím dvoře skutečně využívá jazykové prostředky z Podkoního a žáka i z řady dalších staročeských děl, a sice za účelem přesného vykreslení historické atmosféry doby, náležité archaizace jazyka, případně jako inspiraci pro děj díla.

Zároveň jsme došli k závěru, že Jirásek nezůstává u pouhého přejímání jazykových prostředků, ale mnohdy napodobuje i sám způsob tvoření metaforického pojmenování nebo integruje původní literární památku do svého díla jako epizodické vyprávění, či dokonce jako součást hlavní dějové linie. Nicméně přejímání jednotlivých slov je u Jiráskova nejčastější a nejhojnější. Jirásek přitom slova nepřejímá izolovaně, ale při jejich zapojování do vlastního díla bere v potaz i celkový kontext zdrojového textu – slova použitá k označení žáků tak popisují opět studenty a výrazy přejaté od ševců používají v trilogii skutečně zase ševci. To všechno ukazuje na Jiráskovu zdatnou a pečlivou práci s historickými prameny a zjevnou snahu o co největší možnou historickou přesnost.

Jiráskovi bývá často vytýkán fakt, že neopatřil cizojazyčné a staročeské citace vysvětlivkami, a tak část z nich byla a nadále zůstává běžným čtenářem nepochopena. Jirásek zřejmě při psaní trilogie předpokládal čtenářstvo natolik vzdělané, že kupř. latinské citáty necítil potřebu překládat. To je pochopitelné – v době vzniku trilogie byla latina známa podstatně většímu množství lidí než dnes a dalo se očekávat, že si s jednoduchým latinským citátem většina z nich hravě poradí (V novějších vydáních jsou již naštěstí tyto latinské citáty prozíravě opatřeny vysvětlivkami.). Ovšem staročeské výrazy zůstávají až na několik výjimek (např. křídlo, okasalý či tabard) dále nevysvětleny – a to i v novějších vydáních trilogie. Z výsledků našeho průzkumu (viz 3.1.4) vyplývá, že jazyková nesrozumitelnost je jeden z hlavních důvodů toho, že se čtenáři Jiráskovým dílům vyhýbají. Staročeské citace pochopitelně nelze vynechat; byl by tím negativně zasažen celkový styl díla. Ovšem domníváme se, že v případném dalším vydání – podotýkáme, že trilogie nebyla vydána od roku 1965 – by doplnění náležitých vysvětlivek bylo zcela na místě.

Bohužel je nepravděpodobné, že i v případě takového doplnění by si běžní čtenáři k Jiráskově trilogii našli cestu. V dnešní době dílo osloví spíše příznivce historie či milovníky češtiny – hypoteticky může posloužit jako skvělá pomůcka pro demonstraci intertextuálních vztahů např. při výuce starší české literatury na střední či vysoké škole – ovšem běžný čtenář ji již s nejvyšší pravděpodobností nedocení.

7 Resumé

The thesis deals with the intertextual relations between Jirásek's trilogy *Mezi proudy* and *Podkoní a žák*, medieval Czech satirical dialogical dispute. Jirásek uses various quotations not only from above mentioned satire, but also from other literary works of 14–15th century, in order to vividly depict the era and to bring more historical accuracy into the trilogy.

We observe that Jirásek uses the quotations three different ways – either as individual words or phrases, as longer illustrative excerpts or as a part of the storyline – incorporated into the story either as an episodic narrative or as a part of the main plot.

Jirásek works with primary literary sources accurately, taking into consideration the context of the original source when quoting; therefore phrases and words describing the student in *Podkoní a žák* are used for description of students in *Dvojí dvůr* and the like. Jirásek also adopts the principles of metaphoric formation of insults from *Podkoní a žák*, which shows his elaborated approach to language and leads to well archaized language of the trilogy.

8 Prameny a literatura

Alois Jirásek: Dopisy. Uspořádal František Bařha. Praha: Orbis, 1965.

ČECH, Leandr. České písemnictví: Výpravná prosa. *Osvěta*. Praha: Václav Vlček, 1892, vol. XXII, no. 2, s. 170–178; no. 3, s. 281–287. ISSN 1212-026X.

Dějiny české literatury I: starší česká literatura. Hlavní redaktor: MUKAŘOVSKÝ, Jan. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1959.

Dějiny české literatury III: literatura druhé poloviny devatenáctého století. Hlavní redaktor: MUKAŘOVSKÝ, Jan. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1961.

DOBIÁŠ, Dalibor. Interview. In: *Studio 6*. TV, ČT24, 23. 8. 2011, 5:59.

ERTL, Václav. Příspěvek k datování „Podkoního a žáka“. In: *Slovanský sborník věnovaný jeho magnificenci prof. Františku Pastrnkovi rektoru University Karlovy k sedmdesátým narozeninám 1853–1923*. Redigoval WEINGART, Miloš. Praha: Politika, 1923.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský* [online]. Verze 0.9.1. [vid. 10. 2. 2014–20. 3. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas>

HORÁLEK, Karel, Dr. *O jazyce literárních děl Aloise Jiráska*. Praha: Orbis, 1953.

HORNOVÁ, Monika. *Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią* [online]. 2007. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Ludvík Štěpán. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/109294/ff_b/

HRABÁK, Josef. *Smilova škola: Rozbor básnické struktury*. Praha: Jednota českých matematiků a fysiků, 1941.

HRABÁK, Josef. *Starší česká literatura: Úvod do studia*. Praha: SPN, 1979.

HRBATA, Zdeněk. Jiráskův kraj. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, 1993, vol. 4, no. 6, s. 625–638. Dostupné také z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=CesLit/41.1993/6>

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Svět Jiráskova umění*. Praha: Karlova Univerzita, 1978.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987.

JIRÁSEK, Alois. *Mezi proudy. Světozor*. Praha: 1886–1887, vol. XXI, no. 1–52.

KRÁL, Josef. *Jan Hus*. Chicago: Nákladem Ústředního svazu sdružení svobodomyšlných spolků pro oslavy Husovy, 1915. Dostupné z: <https://archive.org/details/janhuskr00kr>

Literatura. *Zlatá Praha*. Praha: J. Otto, 1890–1891, vol. VIII, no. 50, s. 598–599. ISSN 1801-2493.

Lumír. Praha: J. Otto, 1891, vol. XIX, no. 14. ISSN: 1212-0243.

MACHAR, Josef Svatopluk. *Čtyřicet let s Aloisem Jiráskem*. Praha: J. Otto, 1931.

Městys Ostrovačice. *Významní rodáci a občané: Vrzal Augustin Alois* [online]. Ostrovačice, 2001–2003 [vid. 15. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.ostrovacice.eu/vrzal-augustin-alois/d-22657/p1=14691>

POSPÍŠIL, Ivo. Alois Jirásek a jeho „světovost“. In: *Společnost Aloise Jiráska* [online]. 11. 1. 2013 [vid. 23. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.jiraskovci.cz/2013/01/11/alois-jirasek-a-jeho-svetovost/>

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Čtyři studie o Aloisi Jiráskovi*. Praha: Melantrich, 1949.

NOVÁK, Jan. V. Al. Jirásek: *Mezi proudy. Literární listy*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1890–1891, vol. 12, no. 11, 12, 17–18. s. 190–192, 207–208, 299–300. Dostupné také z: <http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:37fdd999-435f-11dd-b505-00145e5790ea#>

NOVOTNÝ, JIŘÍ. Podkoní a žák nejen na středních školách. *Český jazyk a literatura*, ročník 55/2004–2005. Praha: SPN, 2004. 257 stran. ISSN: 0009-0786.

PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě*. Praha: František Strnad, 1940.

PETRŮ, Eduard. *Vzdálené hlasy: Studie o starší české literatuře*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-162-1.

Podkoní a žák. In: *Staročeské satiry*. Z hradeckého rukopisu vybral, úvodem, poznámkami a jazykovými vysvětlivkami opatřil VILIKOVSKÝ, Jan. Praha: Vyšehrad, 1942.

Prameny dějin českých (Fontes rerum Bohemicarum), vol. 1, Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Praha: Muzeum království českého, 1873.

Pravenie o božiem umučenie. Vydal PATERA, Adolf. In: *Časopis Musea Království českého*, ročník 57, č. 1–4. Praha: Museum Království českého, 1883. s. 370–396 a 550–593.

Sborník společnosti Aloise Jiráska III., Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1998. ISBN 80-86117-12-X.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005.

Staročeské drama. K vydání připravil HRABÁK Josef, Praha: Československý spisovatel, 1950.

STICH, Alexandr. Kopací míč Jirásek. *Literární noviny*. Brno: Společnost pro Literární noviny, 1995, vol. VI, no. 13. s. 1, 6. ISSN: 1210-0021.

ŠIMEK, František: *Slovníček staré češtiny* [online]. Verze 0.9.1. [vid. 29. 2. 2014–20. 3. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

TRUKSOVÁ, Helena. *Staročeské spory* [online]. 2007. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Hana Bočková. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/56022/ff_b/

URBÁNEK, Rudolf. Historický román Jiráskův. *Lumír*. Praha: J. Otto, 1921, vol. XLVIII, no. 7–8. ISSN: 1212-0243. s. 169–184.

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ AV ČR. *Vokabulář webový: Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. 0.7.4. [vid. 20. 1. 2014]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/>

VRZAL, Augustin Alois. Posudky. *Hlídka literární*. Brno: Knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1891, vol. VIII, no. 5, s. 169–177. ISSN: 1212-6632.

Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, k vydání připravili Bohuslav Havránek. Josef Hrabák a spolupracovníci. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1957.

VÝKRUTA, Luděk. *Muzeum Uničov*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita, fakulta filozofická.

Z literatury. *Čas*. Praha: Jan Herben, 1891, vol. V., no. 22. s. 347–348. Dostupné také z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Cas>

9 Seznam grafů

Graf 1: Četba Jiráskových děl	III
Graf 2: Postoj k četbě	III
Graf 3: Dobrovolnost.....	III
Graf 4: Filmová zpracování 1	III
Graf 5: Filmová zpracování 2.....	IV
Graf 6: Film jako motivace k četbě	IV
Graf 7: Jirásek a povinná četba.....	IV
Graf 8: Věk	IV
Graf 9: Vzdělání	IV

10 Přílohy

10.1 Dotazník

1. Co se vám vybaví v souvislosti se jménem Aloise Jiráska?

2. Četl/a jste někdy nějaké dílo Aloise Jiráska?

- ano
- ne
- ne, ale mám to v plánu

3. Líbilo se vám?

- ano
- ano, ačkoliv jsem to neočekával/a
- ne
- ne, dílo mě zklamalo, čekal/a jsem od něj víc

4. Četl/a jste Jiráska dobrovolně? (nedobrovolností je myšlena povinná četba apod.)

- ano
- ne

5. Která z následujících filmových zpracování Jiráskových děl jste viděl/a?

- Filosofská historie (1937)
- F. L. Věk (seriál – 1970)
- Jan Hus (1954)
- Jan Roháč (1947)
- Jan Žižka (1955)
- Lucerna (1938, 1967)
- M. D. Rettigová (1961)
- Na dvoře vévodském (1979)
- Poklad (pod názvem Poklad hraběte Chamaré – 1983)
- Psohlavci (1931, 1955)
- Proti všem (1956)
- Samota (1965)

- Staré pověsti české (1952)
- Temno (1950)
- Vojnarka (1936)
- Záhořanský hon (1968)
- Žádné z výše uvedených

6. Četl/a jste knižní předlohu některého z filmů, které jste vybral/a?

- ano, ještě před zhlédnutím filmu
- ano, film mě motivoval k četbě
- ne

7. Myslíte si, že by díla Aloise Jiráska měla být součástí povinné četby?

- ano
- ne

8. Proč?

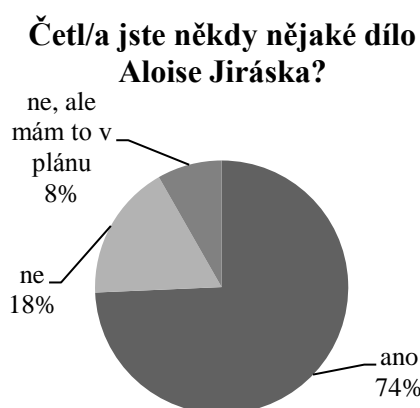
9. Kolik vám je let?

- <18
- 18–25
- 26–40
- 41–60
- 61<

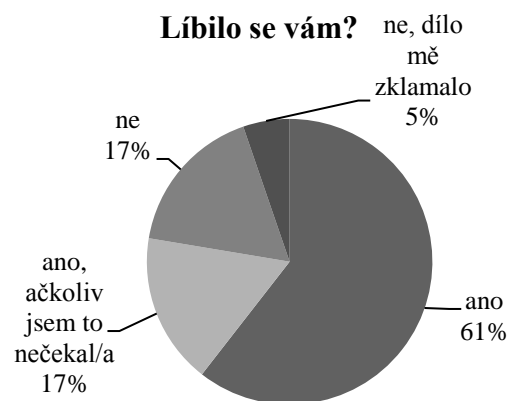
10) Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

- základní
- učiliště
- středoškolské
- vyšší odborné
- VŠ – bakalářské
- VŠ – magisterské a vyšší

10.2 Výsledky dotazníku

Graf 4: Četba Jiráskových děl

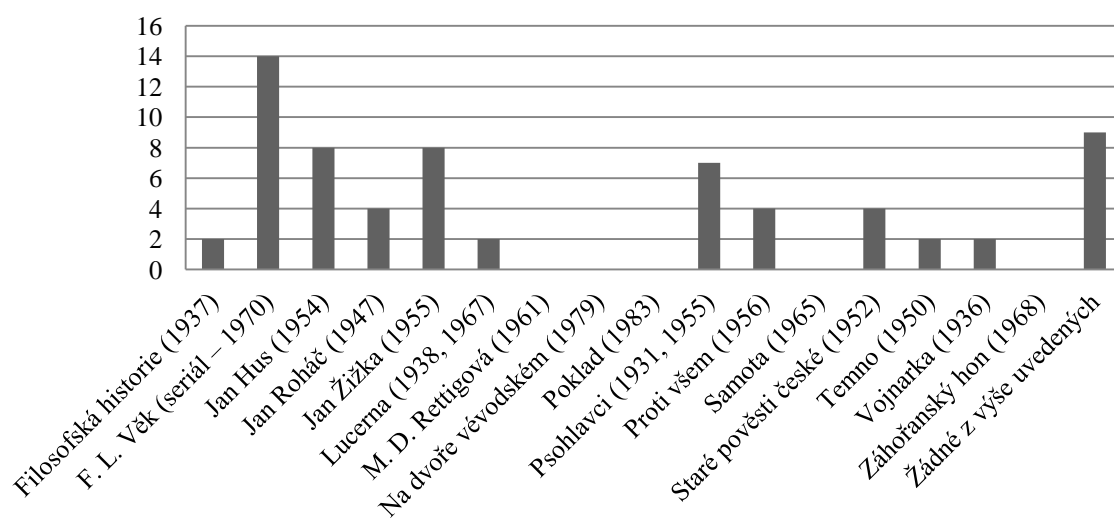

Graf 3: Postoj k četbě

Graf 2: Dobrovolnost

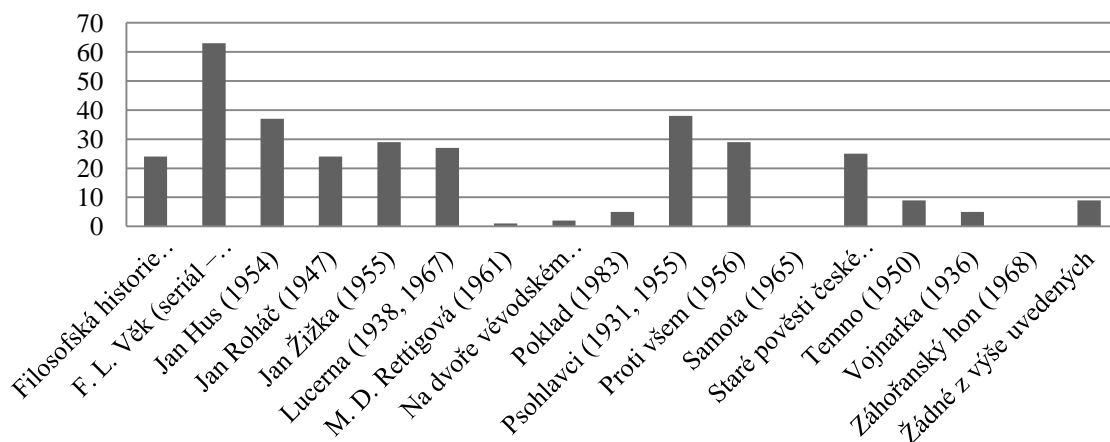
Která z následujících filmových zpracování Jiráskových děl jste viděl/a? (respondenti, kteří Jiráska zatím nečetli)

Graf 1: Filmová zpracování 1

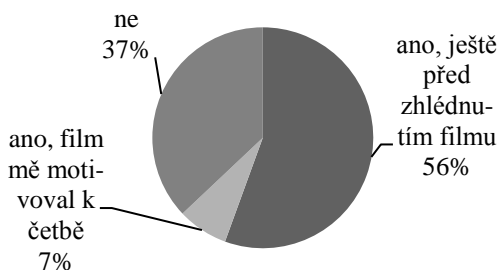

Která z následujících filmových zpracování Jiráskových děl jste viděl/a? (respondenti, kteří Jiráska již četli)

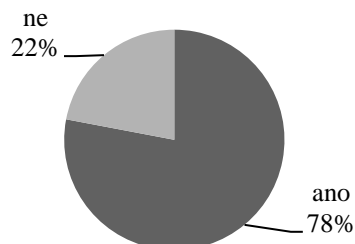
Graf 9: Filmová zpracování 2

Četl/a jste knižní předlohu některého z filmů, který jste vybral/a?

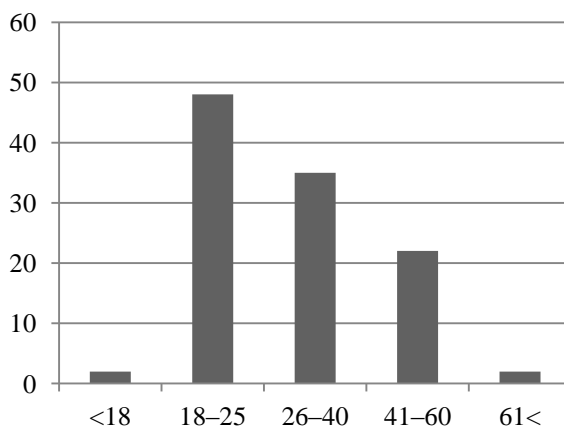
Graf 8: Film jako motivace k četbě

Myslíte si, že by Alois Jirásek měl být součástí povinné četby na školách?

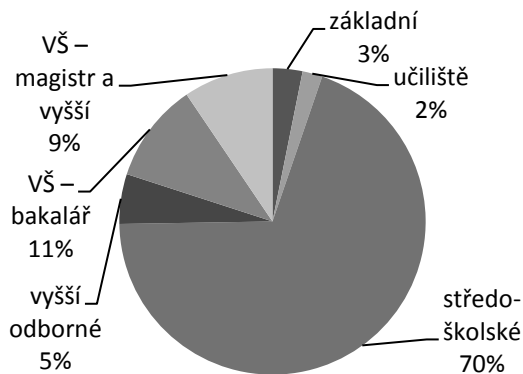
Graf 7: Jirásek a povinná četba

Kolik je vám let?

Graf 6: Věk

Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Graf 5: Vzdělání